

Bahriddin Umurzoqov

(Toshkent, O'zbekiston)

bahrumr_nur@mail.ru

“Rashahot aynu-l-hayot” asarining Turkiya fondlaridagi nusxalari ilmiy tavsifi va tekstologik tadqiqi

Abstrakt

Ushbu maqola XVI asrda yashab, o'zidan boy ilmiy meros qoldirgan yetuk manoqibnavis va tazkiranavis olim Faxruddin Aliy Safiy ibn Husayn Voiz Koshifiy Hiraviy (1463 – 1533) qalamiga mansub “Rashahot aynu-l-hayot” (Hayot bulog'i tomchilari) asari nodir qo'lyozma nusxalari tavsifi va tadqiqiga bag'ishlangan.

“Rashahot” asarining eng qadimiy va bexato kitobat qilingan nusxasi qayerda saqlanadi? Nima uchun asarning tanqidiy matni bilan yangi topilgan muallif dastxati nusxasi orasida ulkan tafovut, farqlar mavjud? Mazkur asarning yangi tanqidiy matni yoki qiyosiy-yig'ma matnini tuzish qanchalik muhim? Bir asarning turli xil diyorlarda ko'chirilgan matnlarida nima sababdan farqlar kuzatiladi? Maqolada ana shu xususlarda so'z boradi. Shuningdek, maqolada “Rashahot”ning Turkiya fondlarida mavjud nodir nusxalari, ularning soni, tavsiflari va Toshkentdagi nodir nusxasi bilan qiyosiy-tekstologik tadqiqi misollar asosida yoritilgan.

Kalit so'zlar: *“Rashahot aynu-l-hayot”, manoqib, “Rashahot”ning Süleymaniye (Turkiya) nusxalari, tavsif, muallif dastxati nusxasi, matnning qiyosiy-tekstologik tadqiqi.*

Muallif haqida: *Bahriddin Umurzoqov* – filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti.

Tavsiya etiladigan havola: Umurzoqov, Bahriddin. 2020. “Rashahot aynu-l-hayot” asarining Turkiya fondlaridagi nusxalari ilmiy tavsifi va tekstologik tadqiqi”. *Oltin bitiglar* 4: 98—121.

Kirish

Mumtoz adabiyotimiz oʻziga xos badiiyat, gʻoyat teran mazmun-mohiyat, ulugʻvor maʼrifat va kuchli taʼsirga ega. Bu adabiyotning deyarli barcha durdona asarlari, avvalo, sogʻlom ishonch-eʼtiqod, soʻngra pokdomonlik, yuksak insoniy fazilatlarining samarasi, ulugʻ isteʼdodlarning ijobiy musobaqalari va taʼsirlari natijasida oʻlaroq paydo boʻlgan. Mana shu sababdan mumtoz adabiyotimizning bebaho asarlariga qiziqish soʻnggi yuz yillikda ortib bormoqda.

Jahon madaniyati va fani taraqqiyotiga oʻz ijodi bilan ulkan hissa qoʻshgan ijodkorlardan biri Faxruddin Aliy Safiy bin Husayn Voiz Koshifiy (vaf. 939/1532)dir. Uning ijodi dunyoviy va diniy ilmlarning turli sohalarini qamrab olgani bilan ahamiyatli. Faxruddin Aliy Safiy asarlari, xususan, “Rashahot aynu-l-hayot” (“Hayot bulogʻi tomchilari”)da¹ ajdodlarimiz ilmiy merosi orqali yuksak fazilatlarga ega boʻlgan insonni tarbiyalash, yoshlarni sogʻlom tafakkur va ezig axloqqa targʻib qilish gʻoyalari oʻz ifodasini topgan. Shu nuqtayi nazardan, shoir va olimning tasavvufiy mavzuni qanday, qaysi manbalar asosida yoritgani, eʼtiqodining asosini, ichki dunyosi mazmun-mohiyatini uning badiiy va diniy asarlari asosida ochib berish dolzarbdur. Buning uchun, avvalo, ijodkorning shoh asari hisoblangan “Rashahot”ning nodir nusxalarining matniy tadqiqi gʻoyatda muhim.

Asosiy qism

Oʻrta Osiyoda, yana ham aniqroq aytganda, Xurosonda bundan besh yuz sakson yetti yil muqaddam (1430-y.) “ilm-u maʼrifatga ragʻbati kuchli temuriyzoda, dovyurak hukmdor” [Аким-мушкин 1996, 99-100] Boysungʻur mirzo kutubxonasida “qoʻlyozma nusxaning yigʻma ishlarini olib borilishi natijasida” [Муродов 1971, 51]², Firdavsiy “Shohnoma”sining turli qoʻlyozma nusxalari toʻplanib, mazkur asar birinchi bor toʻliq va mukammal nusxada koʻchirildi. Adabiyot tarixida ushbu nusxa, “Boysungʻur muqaddimasi” nomi bilan mashhurdir” [Сирожиддинов, Умарова 2015, 35].

Bugungi kunga kelib oldimizda “Rashahot aynu-l-hayot”

---

¹ Bundan keyin “Rashahot” tarzida.

² Shohruh mirzoning oʻgʻli, ayni vaqtda uning vaziri. U nihoyatda noziktaʼb, adabiyot va sanʼat muxlisi, hunar ahlining jonkuyar homiysi boʻlgan. Boysungʻur mirzo sheʼr va xatda oʻz davrining eng mashhur kishisi edi. (Batafsil maʼlumot olish uchun qarang: Муродов, А. 1971. *Ўрта Осиё хаттотлик санъати тарихидан*. Тошкент: Фан, 51.)

(“Hayot bulog’i tomchilari”) asarining muallif dastxati nusxasi hamda ana shunday turli nodir qo’lyozma nusxalari asosida yagona, mukammal, to’liq, bexato qiyosiy-yig’ma matnini tuzish vazifasi turibdi. Chunki, yuqorida aytilanidek, “Rashahot”ning oxirgi to’rt yuz yil mobaynida kitobat qilingan barcha qo’lyozmalarida va bu qo’lyozmalar asos bo’lgan barcha toshbosma va litografik nashrlarida talaygina xatoliklar, chalkash o’rinlar uchraydi. Bu holat asardagi xojagon tariqati mashoyixiga doir ma’lumotlar bayonida, asardagi joy va shaxs nomlarida ko’proq namoyon bo’ladi. Bu esa mazkur asar ustida chuqur tadqiqot olib borishga to’sqinlik qiladi, hattoki adabiy manbashunoslarga bu borada katta qiyinchiliklar tug’diradi. “Rashahot”ning yangi ilmiy-tanqidiy yoki yig’ma-qiyosiy matnigina mazkur asar matni bilan bog’liq barcha muammolarni bartaraf etishi mumkin. “Rashahot” asarining yangi tanqidiy matnini tuzish, deyapmiz. Darhaqiqat, shunday deyishimizga arziqli muhim sabab bor. Ma’lumki, “Rashahot”ning Tehronda nashr etilgan tanqidiy matni ma’lum va mashhur [Mu’iyniyon 1977]. Ammo bu nashr “Rashahot”ning Angliya qo’lyozma fondida saqlanayotgan nusxasini Eron qo’lyozma nusxalariga qiyoslagan holda amalga oshirilgan va shu boisdan ham mazkur nashr matni dunyoning boshqa kutubxonalarida, xususan, yurtimiz fondlarida mavjud bo’lgan “Rashahot”ning qadimiy, nodir nusxalari matnidan jiddiy farq qiladi. Bu xususda biz maxsus ilmiy maqolamizda batafsil so’z yuritganmiz [Умурзоқов 2018, 41 – 44].

Bir asarning turli xil diyorlarda ko’chirilgan matnlarida nima sababdan farqlar mavjud? Kotiblarning saviyasi har xil bo’lishi tabiiy. Ammo buyurtmachining bunga befarq bo’lishi mumkin emas. Bexato va asliyatga sodiq qolingani holda asarni kitobat qilish shart qilingani aniq. Bizningcha, bu holat “Boysunqur mirzo tajribasi” urf bo’lmagani va yo umuman, qo’llanilmagani yoki bu xususga e’tiborsiz bo’lingani bilan izohlanadi.

Istanbul (Turkiya) qo’lyozma fondlarida ham “Rashahot” asarining turli davrlarda kitobat qilingan qo’lyozma nusxalari mavjud.

Xoja Bahouddin Naqshband hayoti va faoliyatini chuqur tadqiq etishga harakat qilgan turkiyalik manbashunos olim prof. N.To’sun o’z tadqiqodida Istanbuldagi Süleymaniye kutubxonasida mavjud bo’lgan “Rashahot” asarining ikkita nusxasidan istifoda etgani aytgan [Tosun 2012, 234].

Süleymaniye kutubxonasi elektron-fihristida “Rashahot” asari qo’lyozma nusxalari jami 8 ta ekanligi qayd etilgan. Bular

quyidagilar:

1. AYASOFYA 1823;
2. CARULLAH 1011;
3. CARULLAH 1012;
4. DUGUMLUBABA 294;
5. DUGUMLUBABA 523-M23;
6. HACIMAHMUD EFENDI 2909;
7. HAMIDIYE 649;
8. HEKIMOGLU 750.

“Rashahot” asarining Süleymaniye (Turkiya, Istanbul) kutubxonasida AYASOFYA 1823 raqami ostida saqlanayotgan qo’lyozma nusxasi. Bu qo’lyozma nusxa hajmi 21,5x13,5 sm. U jami 211 varaqdan (422 sahifa)dan iborat. Muqovasi charm va kartondan yasalgan. Qo’lyozma qog’ozi sifatli tut qog’ozi, och pushti rangda. Bu qog’oz diyorumizda keng ishlatilib kelingan Samarqand va Qo’qon qog’ozlaridan biroz farq qiladi. Qo’lyozmaning har bir sahifasiga nasta’liq xatida 20 qator matn joylashtirilgan. Qo’lyozma kotibi noma’lum, nusxa avvalidagi *“Vaqf-i Xodim-i Haramayn Sulton ibn sulton Mahmud-xon...”* qaydiga ko’ra qo’lyozma vaqf qilingan. Kitobat tarixi qo’lyozma kolofonida yozilgan, shunga ko’ra ushbu qo’lyozmaning 982-sanada Shavval oyining 10-kuni yozib tamomlanganini bilish mumkin. Qo’lyozma tarixi yozilgan bo’lishiga qaramay, afsuski, kotibi haqida hech qanday ma’lumot yo’q. Qo’lyozmaning ichki sahifasiga yumaloq shakldagi muhr bosilgan bo’lib, unda «Turkiye Yazma Eserler Kurumu» so’zlari bitilgan. Bu nusxa muqovasi restavratsiya qilingan ko’rinadi. Muqova charm va qizg’ish-jigarrangda. Muqovaning ichki oldi qismida *“Kitob-i “Rashahot” li-Husayn al-Vo’iz”* so’zlari yozilgan. Keyingi sahifada *“Kitob-i “Rashahot” fiy ta’liyfot-i farzand-i arjumand-i Xoja Husayn Koshifiy”* degan yozuv bor. Quyirog’ida usmonli amaldorlariga tegishli yumaloq muhr, “Basmala» mustasno, xira bo’lgani uchun muhrdagi yozuvni o’qishning iloji bo’lmadi. Shundan so’ng 6 qator qayd bor, unda *“In vaqf-i Sulton ibn Sulton Mahmud-xon....”* degan yozuvlarni o’qish mumkin. So’ng yana bir muhr bosilgan, u yuqoridagi muhrdan farq qiladi, kichikroq va bodom shaklida.

“Rashahot” asarining matni 3^b sahifadan boshlangan. Matn qora qalamda jadvallarga olingan. Sahifaning yuqori qismidagi jadval chiroyli unvon bilan bezalgan. Unda asosan tilla va zangori ranglar ko’zga tashlanadi. Shu jadval ostida *رب يسر بسم الله الرحمن الرحيم* *basmla va qo’lyozmaning ko’chirilishini xayrli tugallanishi* *تم بخير* *Yaratgandan so’ralgan mazmundagi duo keltirilgan.*

Shundan so'ng qo'lyozma matni quyidagi arabiy jumlar bilan boshlangan:

الحمد لمن رشح رشحات الحقائق و الحكم على قلوب العارفين بفيضه الأقدس الأقدم و
الصلوة على مظهر الأتم و مظهر أوتيت جوامع الكلم ليكمل بها طوائف الأمم و السلام على آله
و أصحابه مفاتيح الكرم و مصابيح الظلم أما بعد¹---

1- va 2-varaqlarda poygir yo'q, ammo sahifaning yuqorisida chap tomonida 1, 2, 3 arabiy raqam qo'yilgan. Ammo 3^b sahifadan boshlab yana poygir mavjud. 3^b sahifada poygirda "مق" so'zi yozilgan bo'lib, keyingi 4^a sahifadagi matn ham shu so'z bilan boshlangan. Kotib noma'lum sabablarga ko'ra, qo'lyozmaning 1- va 2-varaqlariga poygir qo'ymagan.

Endi ushbu qo'lyozma nusxaning matnini Adabiyot muzeyida saqlanayotgan 33/II qo'lyozma nusxa bilan solishtirib, uning kitobat saviyasini qiyosiy tadqiq qilsak. Süleymaniye nusxasining boshlanish qismida birinchi farqni ko'ramiz. 33/II raqamli qo'lyozma nusxa بسم الله الرحمن الرحيم bilan boshlangan. "Basmala"dan oldin va keyin Süleymaniye *AYASOFYA* 1823 nusxasidagi رب يسر va تم بخير so'zlari 33/II qo'lyozma nusxada mavjud emas.

Süleymaniye nusxasining 9^a sahifasida 33/II raqamli qo'lyozma nusxadan farqli o'laroq, "المين بابا" "o'rniga" "ايلامان بابا", yozilgan.

Navbatdagi farq 33/II nusxada "سيمعاني در انساب" so'zi bu nusxada اشباب shaklida yozilgan, ya'ni 33/II nusxada "Sim'oniy", Süleymaniye *AYASOFYA* 1823 nusxasida esa "Sam'oniy" shaklida, 33/II nusxada "Ansob", Süleymaniye *AYASOFYA* 1823 nusxasida esa bu so'z "Assob" shaklida xato yozilgan.

Bu qo'lyozma nusxani O'zRFA Alisher Navoiy nomidagi Davlat Adabiyot muzeyi fondi (O'zRFA DAM) fondidagi 33/II raqamli qo'lyozma nusxa bilan solishtirish natijalarini quyidagi qiyosiy jadval orqali ko'rsatib berishni lozim topdik. Unda asar "Muqaddima"sida so'zlarning yozilishida quyidagi farqlar bor:

¹ "Ammo ba'd" iborasi qo'lyozmada qizil rangda.

DAM Qo'lyozma №33/II	Süleymaniye AYASOFYA Qo'lyozma №1823	DAM Qo'lyozma № 33/II	Süleymaniye AYASOFYA Qo'lyozma №1823
على قلوب العارفين بفيضه	على قلوب بفيضه	و ملازمان آن دولة خانه دست داد و در خلال مجالس	و ملازمان آن دولة خانه دست داد و مجالس

“Rashahot” matni 3^b sahifada:

DAM Qo'lyozma №33/II	Süleymaniye AYASOFYA Qo'lyozma №1823	DAM Qo'lyozma №33/II	Süleymaniye AYASOFYA Qo'lyozma №1823
و اخلاق و اطوار حضرت ايشان و ابتدای سفر	و اخلاق و اطوار حضرت و ابتدای سفر	مراد حضرت ولايت بناهی عبيداللهی بود قدس الله تعالى سره و اعلى ذكره	مراد حضرت ولايت بناهی عبيداللهی بود قدس الله تعالى ارواحهم و هر جا از معارف و حقایق

DAM Qo'lyozma №33/II	Süleymaniye AYASOFYA Qo'lyozma №1823	DAM Qo'lyozma №33/II	Süleymaniye AYASOFYA Qo'lyozma №1823
و تاریخ ولادت آنحضرت و احوال ایام صبا و شماء از شمایل	و تاریخ ولادت آنحضرت و احوال ایام صباب و شماء از شمایل	و اخلاق و اطوار حضرت ايشان و ابتدای	و اخلاق و اطوار حضرت و ابتدای

“Rashahot” asarining Turkiyaning Süleymaniye kutubxonasida AYASOFYA 1823-raqami ostida saqlanib kelayotgan qo'lyozma nusxasini qiyosiy-tekstologik jihatdan tadqiq qilish natijasida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

1. Bu qo'lyozma nusxa Adabiyot muzeyi qo'lyozmalar fondida saqlanib kelayotgan 33/II raqamli nusxadan keyin o'zining qadimiyligi va nazarimizda qo'lyozmaning usmonli hukmdorlaridan Sulton Mahmudxonning buyurtmasiga va vaqf qilganiga ko'ra, asardan Xojagon tariqati asoslarini va mashoyixi hayoti va faoliyatini chuqurroq o'rganish maqsadida kitobat qilingan ko'rinadi. Bu qo'lyozma nusxaning o'ziga xosligi, afsuski, uning kotibi

noma'lum, qo'lyozmaning go'zal husnixat bilan ancha savodli kitobat qilinganligidir.

2. Süleymaniye kutubxonasida qo'lyozma nusxasining barcha sahifalari to'liq tartib bilan boshdan oxirigacha raqamlab chiqilgan, ilk ikki sahifasi mustasno, qolgan sahifalardagi poygirlar ham navbatdagi sahifalardan to'liq o'rin olgan.

3. "Rashahot" asarining Süleymaniye kutubxonasidagi *AYASOFYA 1823* raqami ostida saqlanib kelayotgan qo'lyozma nusxasi va Adabiyot muzeyidagi 33/II raqamli qo'lyozma nusxalari matnini qiyosiy-tekstologik tadqiq qilish shuni ko'rsatadiki, har ikkala nusxa matni asosan ayrim kichik farqlar e'tiborga olinmaganda, bir-birlariga monand, sarlavhalarining aksariyati aynan, asosiy matndan ajratilgan holda surx siyoh bilan go'zal qilib ko'chirilgan. Qur'oniy iqtibos va duolar matnlarining zer-u zabarlari qo'yilgan. Ular aniq o'qiladi. Lekin shunga qaramay, Süleymaniye nusxasining bir-ikki joyida tushib qolgan jumlar ham yo'q emas.

4. O'z navbatida Süleymaniye nusxasi "Rashahot"ning toshbosma nusxalarida ayrim o'rinlarda yo'l qo'yilgan kam-ko'stlarni bartaraf qilishda asosiy ishonchli manba sifatida xizmat qilishi tabiiy.

5. Bu qo'lyozma nusxaning Adabiyot muzeyida saqlanib kelayotgan 33/II raqamli qo'lyozma nusxa bilan solishtirish jara-yonida shunday xulosaga kelish mumkin: bu nusxa hozircha bizga noma'lum bo'lgan boshqa bir mo'tabar "Rashahot"ning qo'lyozma nusxasidan ko'chirilgan bo'lishi kerak. Chunki har ikkala nusxadagi tafovutlar va bir-birini to'ldiradigan joylarning uchrab turishi shunday xulosa qilishga asos bo'la oladi.

6. Süleymaniye kutubxonasida *AYASOFYA 1823*-raqami ostida saqlanib kelayotgan bu qo'lyozma nusxani Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyida 33/II raqami ostida saqlanayotgan nusxadan keyin asosiy manba vazifasini o'tashga loyiq nusxa deb hisoblash mumkin.

"Rashahot" asarining Süleymaniye (Turkiya, Istanbul) kutubxonasida CARULLAH 1011-raqami ostida saqlanayotgan qo'lyozma nusxasi. Bu qo'lyozma nusxa hajmi 21,5x13,5 sm. Kitob jami 285 varaq (570 sahifa). Muqovasi kartondan yasalgan. Qo'lyozma qog'ozi sifatli tut qog'ozi, sariq rangda.

Qo'lyozmaning ichki sahifasiga turli shakldagi katta va kichik jami beshta muhr bosilgan bo'lib, ulardan uchta qadimiy bo'lib, ular shaxsiy muhrlardir, bittasi zamonaviy muhr va unga "Turkiye Yazma Eserler Kurumu" so'zlari bitilgan. Muqovaning ichki qismida qaydlar mavjud. Yuqori tarafida *"Kitob-i "Rashahot" forsiyyah fiy*

manoqib al-mashoyix an-naqshbandiyya qaddasa-llohu asrorahum” soʻzlari yozilgan. Quyirogʻida usmonli amaldorlariga tegishli uchta bodom shaklida yumaloq kichik muhr, xira boʻlgani uchun ham kichik muhrlardagi yozuvlarni oʻqishning iloji yoʻq. Ammo katta muhr yozuvni oʻqisa boʻladi, unda quyidagilar yozilgan: *“Hazo kitob Abdulloh vaqf li-lloh..”* Bu muhrdagi ushbu qaydga koʻra qoʻlyozma vaqf¹ qilingan boʻlgan. Demak, keyinchalik Süleymaniye kutubxonasi mulkiga aylangan.

Asar matni 4^b sahifadan boshlangan. Qoʻlyozmada ilk poygir bu quyidagi soʻzdir:

و دقایق

Nastaʼliq xatida asar matni boshlangan sahifaga 15 qator, qolgan har bir sahifaga 17 qatordan matn joylashtirilgan. 284^a sahifadagi kolofondagi qaydga koʻra, qoʻlyozma kotibi Ibn Abu-l-makorim Saʼdulloh Buxoriy:

وفقت باتمام كتابة هذا الكتاب المرسوم بالرشحات المنفجرة من عين الحياة بعون الله تعالى و حسن توفيقه و انا اضعف عبادالله ابن ابو المكارم سعدالله البخارى فى خامس شهر ذى الحجة الحرام سنة ٢٩٩ تم بالخير

Kolofon pastiga kattakon muhr urilgan. Unda yuqorida aytib oʻtganimiz *“Hazo kitob Abdulloh vaqf li-lloh...”* soʻzlari oʻz ifodasini topgan.

Kitobat tarixi qoʻlyozmaning kolofonida yozilgan, unga koʻra ushbu qoʻlyozma 992-sanada *Zu-l-hijja* (1584, dekabr) oyida yozib tamomlangan.

“Rashahot” asarining matni 5^b sahifadan boshlangan. Ammo bu sahifa navbatdagi sahifaning oddiy qalam bilan 2 deb belgilanganiga qaraganda, qoʻlyozmaning 1^b sahifasi hisoblanadi. Matn hech qanday jadvallarga olinmagan. Unda unvon ham yoʻq.

Qoʻlyozma matni “Basmala”siz boʻlib, quyidagi arabiy jumlar bilan boshlangan:

الحمد لمن رشّ رشحات الحقائق و الحكم على قلوب العارفين بفيضه الأقدس الأقدم و الصلوة على مظهر الأتم و مظهر أوتيت جوامع الكلم ليكمل بها طوائف الأمم و السلام على آله و أصحابه مفاتيح الكرم و مصابيح الظلم أما بعد----

1 *Vaqf* – masjid, madrasa, xonaqoh, solihlar, yaʼni valiy zotlarning mozarotlari, tolibi ilmlar va boshqa shu kabilarning taʼminoti uchun yuqori mansabdorlar, olimlar, fozillar tomonidan Alloh taʼolo roziligi yoʻlida, savob umidida xatlab-belgilab qoʻyilgan daromadli yerlar, xoʻjalik binolari, mol-mulklar, kitoblar va h. narsalar.

“Ammo ba’d!” iborasi Süleymaniye *CARULLAH 1011* nusxasida ham 33/II raqamli qo’lyozma nusxadagi kabi surx (qizil) rangda yozilgan. Bu holat “Rashahot” muallif nusxasidagi ba’zi belgilarning asarning keyingi davrlarda kitobat qilingan aksariyat nusxalarida asliyatga mos qilib ko’chirishga harakat qilinganiga dalolat qiladi.

Süleymaniye *CARULLAH 1011* nusxasi 1^b sahifadan poygirli, 2^a sahifaning yuqorisida chap tomonida yirik qilib 2 raqami qo’yilgan.

1^b va 2^a sahifalarda “Rashahot” fihristi katak-jadval ichiga quyidagi tartibda, ya’ni oldin bob nomi so’ng esa surx rangda sahifa raqami yozilgan, biz mazkur sahifa raqamlarini qavs ichida ko’rsatdik:

فهرست رشحات مقاله و سه مقاصد و خاتمه (۳)، مقاله در ذکر طبقات خواجهان نقشبندیه (۳)، مقصد اول در ذکر ابا و اجداد و اقرباء و تاریخ ولادت آنحضرت (۳)، مقصد دوم در ذکر بعضی از حقایق و معارف و دقائق و لطایف (۴)، مقصد سیم در ذکر بعضی از تصرفات عجیبه و امور غریبه که بطریق خرق عادت از آنحضرت ظاهر شده (۴)، خاتمه در ذکر تاریخ وفات حضرت ایشان و کفایت انتقال و ارتحال آنحضرت از دار دنیا بدار آخرت (۴)، خواجه یوسف همدانی (۵)، خواجه عبد الله برقی (۵)، خواجه حسن انداکی (۶)، خواجه احمد یسوی (۷)، منصور اتا (۷)، خواجه عبدالملک (۷)، تاج خواجه (۸)، سعید اتا (۸)، صوفی محمد دانشمند (۸)، حکیم اتا (۸)، زکی اتا ۸ اوزن حسن اتا (۹)، سید اتا (۱۰)، اسماعیل اتا (۱۰)، اسحاق خواجه (۱۱)، صدر اتا و بدر اتا (۱۱)، ایمن بابا (۲۱)، علی شیخ (۲۱)، کمال شیخ (۲۱)، خادم شیخ (۲۱)، خواجه عبدالخالق (۳۱)-----

va hokazo.

DAM nusxasi “Rashahot” fihristi bilan Istanbul Süleymaniye kutubxonasi *CARULLAH 1011*-raqami bilan saqlanayotgan qo’lyozma nusxasidagi “Rashahot” fihristi qiyosi quyidagichadir:

DAM Qo’lyozma №33/II	Süleymaniye <i>CARULLAH</i> Qo’lyozma №1011	DAM Qo’lyozma №33/II	Süleymaniye <i>CARULLAH</i> Qo’lyozma №1011
-	فهرست رشحات مقاله و سه مقاصد و خاتمه ۳	- -	<i>Fihrist-i Rashahot</i> <i>Maqola va seh Maqosid</i> <i>va</i> <i>Xotima 3</i>
-	مقاله در ذکر طبقات خواجهان نقشبندیه ۳	- - -	<i>Maqola dar zikr-i</i> <i>tabaqot-i X’ojagon</i> <i>naqshbandiyya 3</i>

- - -	و تأريخ ولادت آنحضرت و احوال أيام صباب و شماء از شمایل و اخلاق و اطوار حضرت و ابتدای	- - -	<i>Va tariyxi valodat-i on-hazrat va ahvol-i ayyom-i sabob va shamma-i az shamoyil va axloq va atvor-i hazrat va ibtidoyi</i>
- - -	مقصد أول در ذکر ابا و اجداد و اقرباء و تاریخ ولادت آنحضرت ۳	- - -	<i>Maqsad-i avval dar zikr-i obo va ajdod va aqrabo va tariyx-i valodat-i on-Hazrat 3</i>
- - -	مقصد دوم در ذکر بعضی از حقایق و معارف و دقائق و لطایف	- - -	<i>Maqsad-i duvvum dar zikr-i ba'zi az haqoyiq va ma'orif va daqoyiq va latoyif</i>
- - - -	مقصد سیم در ذکر بعضی از تصرفات عجیبه و امور غریبه که بطریق خرق عادت از آنحضرت ظاهر شده	- - - -	<i>Maqsad-i seyyum dar zikr-i ba'zi az tasarrufot-i ajiyba va umur-i g'ariyba ki ba- tariyq-i xarq-i odat az on-hazrat zohir shuda</i>
- - -	خاتمه در ذکر تاریخ وفات حضرت ایشان و کبفیت انتقال و ارتحال آنحضرت از دار دنیا بدار آخرت	- - -	<i>Xotima dar zikr-i tariyx-i vafot-i Hazrat-i Əshon va kayfiyyat-i intiqol va irtihol-i on- hazrat az dor-i dunyo ba-dor-i oxirat</i>
- بسم الله الرحمن الرحيم حضرت قطب الاوليا خواجه يوسف همداني	خواجه يوسف همدانی ۵	- Basmala Hazrat qutbu- l-avliyo Xoja Yusuf Hamadoni	<i>Xoja Yusuf Hamadoni</i> 5

Ko'rib turganimizdek, DAM nusxasi “Rashahot” fihristi bilan Istanbul Süleymaniye kutubxonasi CARULLAH 1011 raqamli qo'lyozma nusxasi “Rashahot” fihristi “Xoja Yusuf Hamadoni”ga

kelgandagina o'zaro mos tushgan va shundan so'ng yana bir-biriga muvofiq shaklda davom etgan.

Endi ushbu Süleymaniye *CARULLAH 1011* qo'lyozma nusxaning matnini Adabiyot muzeyida saqlanayotgan 33/II qo'lyozma nusxa bilan solishtirib, uning kitobat saviyasini qiyosiy tadqiq qilib chiqamiz.

CARULLAH 1011 nusxasining boshlanish qismida birinchi farqni ko'ramiz. 33/II raqamli qo'lyozma nusxa مېحرلانىمحرلانىلسب bilan boshlangan. Süleymaniye *CARULLAH 1011* nusxasi esa aksincha "Basmala" siz boshlangan.

CARULLAH 1011 nusxasining 1^b sahifasida 33/II raqamli qo'lyozma nusxadan farqli o'laroq, "هئايىلوا قبحمىل عتبت" o'rniga [O'zRFA DAM №33/II, 1^b] "هئايىلوا قبحمىل ع للىا متبت" yozilgan.

Shu o'rinda, muhim bir masalaga e'tibor qaratsak. O'zbek manbahunosligida muallifning dastxati sifatida qo'lyozmalarda satrning ust qismida va yoki ostida hamda hoshiyasida tahririy islohlari (tuzatishlar) borligi ta'kidlanadi [Ғанихўжаев 1999, 149]. Biz bu kuzatuvni to'g'ri, deb hisoblaymiz. Chunki tadqiqot asnosida malakali tadqiqotchida matn va tuzatishlarning bir xil dastxat ekanligiga shubha uyg'onmasa va tuzatishlar, haqiqatan, matndagi xatoliklar va yo jumla mazmuniga putur yetkazishni tuzatayotgan bo'lsa, demak, bu kabi jiddiy tahririy tuzatishlar bevosita muallifga tegishli bo'ladi. Biz №33/II raqamli qo'lyozma nusxada ana shunday holatni kuzatdik. Adabiyotshunos olimimiz tomonidan to'g'ri ta'kidlanganidek, bunday tuzatishlar kotib nusxasi ustidan qilingan tuzatishlarga qaraganda, oddiyligi va ko'pligi bilan yaqqol farqlanib turadi [Шодмонов 2009, 151]. Ammo kotibning asar matniga daxl qilishi hodisasi esa yana ham jiddiy holatdir. Bunga yuqorida biz qiyosan keltirayotgan matnga ilova qilingan so'z (ba'zan iboralar ham) misol bo'ladi. To'g'ri, bu kabi ilova matn mazmuniga zarar bermasligi mumkin, ammo muallif qalamiga mansub jumla so'z va yo ibora qo'shish bora-bora asar matnining o'zgarishiga, bu yesa shu jumla orqali muallif o'zi nazarda tutgan ma'no va mazmunning o'zgarishiga sabab bo'lishiga olib kelishi mumkin. Bu yerda diqqat qilinishi lozim bo'lgan eng muhim masala muallif qalamiga yaqin bo'lgan asar matniga kotib tomonidan qilingan har qanday o'zgartirishning keyinchalik shu nusxa asosida asarning boshqa bir nusxasining kitobat qilinishi va bu o'zgarishlardan ikkinchi kotibning bexabar qolishi va hatto u ham shunday yo'l tutishi mumkinligidir. U holda muallif qalamiga tegishli asar matni bora-bora jiddiy o'zgarishga yuz tutadi. Demak, muallif matniga yaqin ilmiy-tanqidiy matnga har

doim zarurat tug‘ilaveradi. Afsuski, oxirgi vaqtda matnshunoslik va manbashunoslikda bu xususga beparvolik kuzatilmoqda. Bugungi kunda matnshunoslikni jonlantirish har qachongidan dolzarb bo‘lib qoldi, desak xato qilmagan bo‘lamiz.

Muallif matniga kotib ilovasiga misolni yuqorida ko‘rdik. Endi muallif matnidani so‘z va yo ibora, ba‘zan jumlaning qoldirib ketilishi hodisasi ham qo‘lyozmalarda oz bo‘lsa-da uchraydigan holat. Masalan, Süleymaniye nusxasining boshlanish qismida ana shunday holatni ko‘rish mumkin: 33/II raqamli qo‘lyozma nusxa على قلوب العارفين bilan boshlangan. “Basmala”dan oldin va keyin Süleymaniye AYASOFYA 1823 nusxasidagi ريخ بمت va رسي بر so‘zlari muallif dastxati 33/II qo‘lyozma nusxada mavjud emas. 33/II raqamli qo‘lyozma nusxa على قلوب العارفين bilan boshlangan. Süleymaniye CARULLAH 1011 nusxasi esa aksincha “Basmala”siz boshlangan.

Bu qo‘lyozma nusxani O‘zRFA DAM fondidagi 33/II raqamli qo‘lyozma nusxa bilan solishtirish natijalarini quyidagi qiyosiy jadval orqali ko‘rsatib berishni lozim topdik. Unda asar “Muqaddima”sida so‘zlarning yozilishida quyidagi farqlar bor:

DAM Qo‘lyozma №33/II	Süleymaniye CARULLAH Qo‘lyozma №1011	DAM Qo‘lyozma №33/II	Süleymaniye CARULLAH Qo‘lyozma №1011
<u>على قلوب العارفين</u> <u>بفيضة</u>	<u>على قلوب بفيضة</u>	و ملازمان آن دولة خانه دست داد و در خلال مجالس	و ملازمان آن دولة خانه دست داد و مجالس

“Rashahot” matnining “Muqaddima” qismi – 3^b sahifada:

DAM Qo‘lyozma №33/II	Süleymaniye CARULLAH Qo‘lyozma №1011	DAM Qo‘lyozma №33/II	Süleymaniye CARULLAH Qo‘lyozma №1011
و اخلاق و اطوار <u>حضرت ايشان و</u> <u>ابتدای سفر</u>	و اخلاق و اطوار <u>حضرت و ابتدای</u> سفر	مراد حضرت ولايت بناهی عبيداللهی بود قدس الله تعالى سره و اعلى ذكره و هر جا از معارف و حقایق	مراد حضرت ولايت بناهی عبيداللهی بود قدس الله تعالى ارواحهم و هر جا از معارف و حقایق

“Rashahot” asarining Turkiyaning Süleymaniye kutubxonasida *CARULLAH 1011* raqami ostida saqlanib kelayotgan qo'lyozma nusxasini qiyosiy-tekstologik jihatdan tadqiq qilish natijasida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

1. Bu qo'lyozma nusxa ham Adabiyot muzeyi qo'lyozmalar fondida saqlanib kelayotgan 33/II raqamli nusxadan keyin o'zining qadimiyligi bilan katta ahamiyatga ega. Qo'lyozma Abdulloh ismli shaxs tomonidan vaqf qilingan. Bu qo'lyozma nusxaning o'ziga xosligi uning nasta'liqda go'zal husnixat bilan ancha savodli kitobat qilinganidir Kolofondagi qaydga ko'ra kotibi Ibn Abulmakorim Sa'dulloh Buxoriydir.

2. Süleymaniye kutubxonasidagi *CARULLAH 1011* qo'lyozma nusxasining barcha sahifalari to'liq tartib bilan boshdan oxirigacha raqamlab chiqilgan, ilk sahifasidanoq poygirli va sahifalardagi poygirlari to'liq.

3. “Rashahot” asarining Süleymaniye kutubxonasidagi *CARULLAH 1011* raqami ostida saqlanib kelayotgan qo'lyozma nusxasi va Adabiyot muzeyidagi 33/II raqamli qo'lyozma nusxalari matnini qiyosiy-tekstologik tadqiq qilish shuni ko'rsatadiki, har ikkala nusxa matni asosan ayrim kichik farqlar e'tiborga olinmaganda, xuddi *AYASOFYA 1823* qo'lyozma nusxasida bo'lganidek bir-birlariga monand, sarlavhalarning aksariyati aynan, asosiy matndan ajratilgan holda surx siyoh bilan go'zal qilib ko'chirilgan. Qur'oniy iqtibos va duolar matnlarining zer-u zabarlari qo'yilgan. Ular aniq o'qiladi.

4. O'z navbatida Süleymaniye *CARULLAH 1011* nusxasi “Rashahot”ning XVIII–XIX asrlarda kitobat qilingan nusxalarida va toshbosma nusxalarida hamda litografik nashrlarida ayrim o'rinlarda yo'l qo'yilgan kam-ko'stlarni bartaraf qilishda asosiy ishonchli manba sifatida xizmat qilishi tabiiy.

5. Bu qo'lyozma nusxaning Adabiyot muzeyida saqlanib kelayotgan 33/II raqamli qo'lyozma nusxabilansolishtirish jarayonida shunday xulosaga kelish mumkin: bu nusxa ham *AYASOFYA 1823* nusxasi kabi hozircha bizga noma'lum bo'lgan boshqa bir mo'tabar “Rashahot”ning qo'lyozma nusxasidan ko'chirilgan bo'lishi kerak. Chunki har ikkala nusxadagi tafovutlar va bir-birini to'ldiradigan joylarning uchrab turishi shunday xulosa qilishga asos bo'la oladi.

6. Turkiyaning Süleymaniye kutubxonasida *CARULLAH 1011* raqami ostida saqlanib kelayotgan bu qo'lyozma nusxani O'zRFA Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyida 33/II raqami ostida saqlanayotgan nusxadan keyin asosiy manba vazifasini o'tashga loyiq nusxalardan biri deb hisoblash mumkin.

“Rashahot” asarining Turkiya Istanbul Süleymaniye kutubxonasida CARULLAH 1012 raqamli qo'lyozmasi. Bu qo'lyozma nusxa hajmi 23,5x15,5 sm. Jami 273 varaq (546 sahifa)dan iborat. Qo'lyozma ko'p uringan, shu sababdan hozirda ta'mirtalab holatda. Qo'lyozma boshi va oxiridan ham ayrim sahifalar etis'hmagani tufayli uning muallifi, kotibi, ko'chirilgan vaqti haqida ma'lumotlarga ega bo'lishning imkoni yo'q. Asar quyidagi jumlar bilan boshlangan (2^b sahifa): بسم الله الرحمن الرحيم و به نستعين

Bunda “Basmala” qora siyohda, “*Va bi-hi nasta'iyin*” so'zlari esa surx (qizil) rangda bitilgan. Keyin “Rashahot”ning “Muqaddima” qismi boshlangan (2^b sahifa):

الحمد لمن رشّ رشحات الحقائق و الحكم على قلوب العارفين بفيضه الأقدس الأقدم و الصلوة على مظهر الأتم و مظهر أوتيت جوامع الكلم لبكمل بها طواف الأُمم و السلام على آله و اصحابه مفاتيح الكرم و مصابيح الظلم و اما بعد جنين كويد فقير بى بضاعت و حقير خالى از استطاعت على بن الحسين الواعظ الكاشفى المشتهر بالصفى ثبته الله على محبة اوليائه و شرفه بكمال متباعدة اصفياه كه جون بميامن الطاف الهى و ببركات اعطاف نامتناهى در اواخر شهر ذى القعدة سنة تسع و ثمانين و ثمانمائه تقيل عتبه عليه سرمد سنيه حضرت ولايت منزلت و هدايت منقبت قطب المحققين و غوث العظماء الموحدين خواجه ناصر الحق و الحقيقه و الدنيا و الدين عبيد الله رضى عنه و ارضاه اتفاق افتاد و نوبتى ديكر در اوایل ماه ربيع الآخر سنة ثلاث و تسعين و ثمانمائه شرف باى يوس خدام آن آستانه و ملازمان آن دولخانه دست داد

Endi ushbu CARULLAH 1012 qo'lyozma nusxaning matnini O'zRFA Adabiyot muzeyida saqlanayotgan 33/II qo'lyozma nusxa bilan solishtirak.

Süleymaniye CARULLAH 1012 nusxasining boshlanish qismida ham o'ziga xos farqni ko'ramiz. 33/II raqamli qo'lyozma nusxa بسم الله الرحمن الرحيم bilan boshlangan bo'lsa, Süleymaniye CARULLAH 1012 nusxasi esa “Basmala” va unga ilova qilingan “(Va bi-hi nasta'iyin)” so'zlari bilan boshlangan.

Süleymaniye CARULLAH 1012 nusxasining 1^b sahifa 1-qatorda 33/II raqamli qo'lyozma nusxadan farqli o'laroq, “و مصابيح الظلم اما بعد”, “جنين كويد” o'rniga “و مصابيح الظلم و اما بعد جنين كويد” yozilgan.

CARULLAH 1012 nusxasining 1^b sahifasi 1-qatorda 33/II raqamli qo'lyozma nusxadan farqli o'laroq, “سنة تسع و ثمانين و ثمانمائه تقيل عتبه”, “سنة تسع و ثمانين و ثمانمائه تقيل عتبه” o'rniga yozilgan.

Bu qo'lyozma nusxani O'zR FA DAM fondidagi 33/II raqamli qo'lyozma nusxa bilan solishtirish natijalari quyidagi qiyosiy jadvalda aniqroq ko'rinadi. Unda asar “Muqaddima”sidan boshlab matndagi so'zlarning yozilishida quyidagi farqlar bor:

DAM Qo'lyozma №33/II	Süleymaniye CARULLAH Qo'lyozma №1012	DAM Qo'lyozma №33/II	Süleymaniye CARULLAH Qo'lyozma №1012
بسم الله الرحمن الرحيم	بسم الله الرحمن الرحيم و به نستعين	و الصلوة على مظهر الأئم و مظهر أوتيت جوامع الكلم	و الصلوة على مظهر الأئم و مظهر أوتيت جوامع الكلم

DAM Qo'lyozma №33/II	Süleymaniye CARULLAH Qo'lyozma №1012	DAM Qo'lyozma №33/II	Süleymaniye CARULLAH Qo'lyozma №1012
ثبته على محبة اوليائه	ثبته الله على محبة اوليائه	شرف باى بوسى	شرف باى بوس

DAM Qo'lyozma №33/II	Süleymaniye CARULLAH Qo'lyozma №1012	DAM Qo'lyozma №33/II	Süleymaniye CARULLAH Qo'lyozma №1012
خدام آن آستانه و ملازمان آن <u>دولة</u> <u>خانه</u> دست داد	خدام آن آستانه و ملازمان آن <u>دولتخانه</u> دست داد	در خلال مجالس افادت <u>مآب</u>	در خلال مجالس افادت <u>مآب</u>
DAM Qo'lyozma №33/II	Süleymaniye CARULLAH Qo'lyozma №1012	DAM Qo'lyozma №33/II	Süleymaniye CARULLAH Qo'lyozma №1012
<u>حکین</u> اتا رحمه الله <u>تعالی</u> خلیفه چهارم خواجه احمد اند و نام ایشان سلیمان است و حکیم لقب از <u>کبار</u> مشایخ <u>ترکند</u> و حکمتهای ایشان که	<u>حکیم</u> اتا رحمه الله از کبار مشایخ <u>ترکند</u> و خلیفه <u>چهارم</u> خواجه احمد اند نام ایشان سلیمان است و حکیم لقب و حکمتهای ایشان که	صوفی محمد <u>دانشمند رحمه الله</u> <u>تعالی</u> خلیفه سیم اند از <u>خلفاء</u> خواجه احمد رحمه الله و سالها بر مسند ارشاد بوده اند و خلق را بحق دعوت نموده اند حضرت ایشان میفرموده اندکه صوفی محمد دانشمند	صوفی محمد دانشمند <u>رحمه الله</u> خلیفه سیم اند از <u>خلفاء</u> اربع خواجه احمد و سالها بر مسند ارشاد بوده اند و خلق را بحق دعوت نموده اند حضرت ایشان میفرموده اندکه صوفی محمد دانشمند

Ushbu qo'lyozma nusxani o'rganish shuni ko'rsatdiki, bu nusxa “Rashahot” ning boshqa nusxalari kabi to'liq. Poygirlari ham izchil qo'yilgan. Faqat qo'lyozmaning ta'mirtalab holatda. Qo'lyozma oldin ham ta'mirlangan ko'rinadi, lekin sifatsiz ta'mirlangani uchun ham yana qayta ta'mirga muhtoj holatga kelgan. Qayta ta'mirlangani sahifalari tartibga solingan vaqtda biroz beparvolikka yo'l qo'yilgan. Qo'lyozma nusxani tavsif qilgan usta ham bu holatga e'tibor bermagan. Aks holda hozir qo'lyozma bir necha yerdan muqovasidan ajralib, bo'laklanishga yuz tutar holga kelmagan bo'lur edi. Bu kitobni tezda tartibga solish va uning sarlavhalarining izchilligini ta'minlash zarur.

Muqova kartondan iborat bo'lib, yuza qismiga charm qoplangan, kitob muqovasi ham hozirda abgor holatda. Muqova ichidagi ilk sahifaga muhr urilgan va unda “*MILLET GENEL Kütubhanesi*” *kısım V. Carullah eski kayıtları 1012*” yozuvi aks etgan. Kitobning oxirgi sahifasiga ham muhr bosilgan bo'lib, unga yuqoridagi qaydlar o'z ifodasini topgan. Asar matni go'zal nasta'liq xatida qora siyoh bilan ko'chirilgan. Bir sahifaga 1^b sahifada “Basmala” bilan qo'shib hisoblaganda 15 qator, qolgan sahifalarda esa 19 qatordan matn joylashtirilgan.

Bu qo'lyozma yakuni nimagadir 33/II inv. raqamli qo'lyozma nusxa oxiriga o'xshamaydi. Kolofondan oldin bir qit'a yozilgan, ammo u “Rashahot” muallifining qit'asi emas. Chunki 33/II inventar raqamli qo'lyozma va boshqa nusxalarda “*Qit'a bar itmom-i tariyx-i Rashahot*” mavjud. Süleymaniye *CARULLAH 1012* nusxasi oxiridagi forsiy qit'a:

که بود سلخ به فوت احمد مرسل
شراب صافی عیش ابد ز جالم جل
معاج درجات مشاهد اکمل

بهشتصد و نود و پنج در سب
کشید خواجه، دنیا و دین عبیدالله
قرارگاه دلش باد در مدارج قرب

Mazkur qit'adan so'ng qo'lyozmaning kolofon qismida quyidagi yozuvlar bitilgan (273^b sahifa):

اللهم اغفر لي و لوالديه و لوالديه و لجميع المؤمنين و المؤمنات و المسلمين و
المسلمات برحمتك يا ارحم الراحمين الفقير الحقير عبد الضعيف الراجي بهبود على ابن
کردعلى غفر ذنوبهما و ستر عيوبهما تم

Kolofonning o'ng tarafiga katta yumaloq muhr mavjud bo'lib, u kitobning oldingi egasining muhri.

“Rashahot” *asarining Süleymaniye (Turkiya, Istanbul) kutubxonasida HAMIDIYYE 649 raqamli qo'lyozma tavsifi*. Ushbu

qo'lyozma nusxa 20,5x35 hajmdagi kitobdan iborat, u jigarrang mustahkam qilib ishlangan charm muqovaga ega. Muqovaning har ikki yuqori va pastki qismlaridagi muhrlarida muqova ustasining tamg'asi, markazda esa naqshinkor gul bezaklari bosilgan. Muqova ta'mirlangan, saqlanishi yaxshi.

Qo'lyozmaning ichki, ya'ni muqovaga tutash sahifada kutubxona shtampi urilgan bo'lib, unda "*Suleymaniya U. Kutubhanesi. Hamidiyye 649*" qaydi mavjud.

Keyingi sahifa o'rtasiga aylanisiga "Turkiye Yazma Eserler Kurumu" so'zlari aks etgan. Qo'lyozmaning saqlanish raqami esa kitob ichidagi ilk sahifada belgilab qo'yilgan, u arab raqamida bo'lib, qalin qilib 649-soni yozib qo'yilgan. Bu raqam yuqorisida usmonli amaldorlariga tegishli katta yumaloq muhr, unda "Basmala" usmonlilar tug'rosi shaklida, keyin "*Vaqf li-lloh...*" yozuvi mavjud. Bu muhr bilan yonma-yon bodom shaklida kichikroq bir muhr bosilgan, undagi yozuvni o'qishning iloji yo'q, chunki uning tusi qop-qora rangda.

Katta yumaloq muhr ostida quyidagi bitik mavjud (1^a sahifa):

كتاب رشحات بخت نستعليق

وقف اعدل السلاطين و اورع الملوك و الخوافين ابن السلطان محمدخان---

Bu qo'lyozma usmonli podshohlaridan Sulton Muhammadxonning maxsus kitobat qildirib, so'ng vaqf ettirgan qo'lyozmasidir. Süleymaniye kutubxonasida *AYASOFYA 1823* raqami ostida saqlanayotgan qo'lyozma nusxasida "*In vaqf-i Sulton ibn Sulton Mahmud-xon....*" degan yozuvlar bor edi. Demak, ma'lum bo'lmoqdaki, *HAMIDIYYE 649* raqamli qo'lyozmasi ham ana shunday vaqf qilingan qo'lyozmalardan biri. Qo'lyozmaning saqlanishi yaxshi.

Asar matni 2^b sahifadan boshlanadi. Qadimiy, nodir qo'lyozmaga xos unvon ishlangan. Qo'lyozma jami 203 varaq (406 sahifa)dan iborat. Ilk sahifada unvon quyisida 17 satr, qolgan sahifalarning har birida esa 23 satrdan matn joylashtirilgan. Poygir mavjud emas. Har bir sahifaning yuqorisida chap burchagida arabiy raqam qo'yilgan.

Qo'lyozma 201^a sahifada tugagan. "*Ruboiyya-i forisiyya dar tariyx-i itmom*" sarlavhasi 200^b sahifada, forsiy ruboiy matni 201^a sahifa yuqori qismiga yozilgan. Afsuski, kotibning ismi, qo'lyozma qachon va qayerda ko'chirilgani qayd etilmagan.

Endi ushbu *HAMIDIYYE 649* qo'lyozma nusxaning matnini O'zR FA DAM. Q. №33/II qo'lyozma nusxa bilan solishtirib, uning kitobat saviyasini qiyosiy tadqiq qilib chiqsak.

“Rashahot”ning “Muqaddima” qismi boshlanishi (2^b sahifa) quyidagicha:

الحمد لمن رشح رشحات الحقائق و الحكم على قلوب العارفين بفيضه الأقدس الأقدم و الصلوة على مظهر الأتم و مظهر أوتيت جوامع الكلم ليكمل بها طوائف الأمم و السلام على آله و أصحابه مفاتيح الكرم و مصابيح الظلم اما بعد جنين كويد فقير بى بضاعت و حقير خالى از استطاعت على بن الحسين الواعظ الكاشفى المشتهر بالصفى ثبته الله على محبة اوليائه و شرفه بكمال متباعدة اصفياه كه جون بميامن الطاف الهى و ببركات اعطاف نامتاهى در اواخر شهر ذى القعدة سنة تسع و ثمانين و ثمانمائه تقبيل عتبه عليه سرمد سنيه حضرت ولايت منزلت و هدايت منقبت قطب المحققين و غوث العظماء الموحدين خواجه ناصر الحق و الحقيقه و الدنيا و الدين عبيد الله رضى عنه و ارضاه اتفاق افتاد و نوبتى ديكر در او ايل ماه ربيع الآخر سنة ثلاث و تسعين و ثمانمائه شرف باى بوسى خدام آن آستانه و ملازمان آن دولت خانه دست داد

Süleymaniye HAMIDIYYE 649 nusxasining boshlanish qismida birinchi farqni ko‘ramiz. 33/II /II raqamli qo‘lyozma nusxa esa بسم الله bilan boshlangan. Süleymaniye HAMIDIYYE 649 nusxasi esa “Basmala”siz boshlangan. Shu holida bu nusxaning boshlanishi Süleymaniye CARULLAH 1011 nusxasi boshlanishi bilan bir xil. Ba’zi matniy so‘zlarning o‘zgarishi va xato yozilishiga qarab, bu ikki qo‘lyozma biri ikkinchisidan kitobat qilingan, degan fikr-mulohazaga borish ham mumkin. Bunga quyida amin bo‘lamiz.

Süleymaniye HAMIDIYYE 649 nusxasining 1^b sahifa ikkinchi qatorda 33/II /II raqamli qo‘lyozma nusxadan farqli o‘laroq, “الصلوة على مظهر الأتم و مظهر أوتيت جوامع الكلم ليكمل بها طوائف الأمم” o‘rniga “الصلوة على” yozilgan.

HAMIDIYYE 649 nusxasining 1^b sahifasi birinchi qatorda 33/II raqamli qo‘lyozma nusxadan farqli o‘laroq, “المشتهر بالصفى ثبته على” o‘rniga “تسع المشتهر بالصفى ثبته الله على محبة اوليائه” o‘rniga “محبة اوليائه” yozilgan.

Bu qo‘lyozma nusxani O‘zRFA DAM fondidagi 33/II raqamli qo‘lyozma nusxa bilan solishtirish natijalari quyidagi qiyosiy jadvalda yana ham aniqroq ko‘rinadi. HAMIDIYYE 649 nusxasida ham xuddi oldingi nusxalardagi kabi asar “Muqaddima”sidan boshlab matndagi so‘zlarning yozilishida, ayniqsa, “Sufiy Muhammad Donishmand rahmatullohi taolo”, “Hakiym Ota rahmatullohi taolo” zikrlari bayoni qismlarida esa juda katta farqlar, matniy o‘zgarishlar bor:

DAM Qo'lyozma №33/II	Süleymaniye HAMIDIYYE 649	DAM Qo'lyozma №33/II	Süleymaniye HAMIDIYYE 649
بسم الله الرحمن الرحيم	-----	و الصلوة على مظهر الأتم و مظهر أوتيت جوامع الكلم	و الصلوة على مظهر الأتم و مظهر أوتيت جوامع الكلم

DAM Qo'lyozma №33/II	Süleymaniye HAMIDIYYE 649	DAM Qo'lyozma №33/II	Süleymaniye HAMIDIYYE 649
ثبتته على محبة اوليائه	ثبتته الله على محبة اوليائه	حكين اتا رحمه الله تعالى خليفه جهارم خواجه احمد اند و نام ايشان سليمان است و حكيم لقب از كبار مشايخ تركند و حكمتهاي ايشان كه	حكين اتا رحمه الله تعالى خليفه جهارم خواجه احمد قدس سره و سالها بر مسند ارشاد بوده اند و بعد از خلفاء ثلاثه خلق را بحق دعوت نموده
و ملازمان آن دولة خانه دست داد	و ملازمان آن دولت خانه دست داد	---	----

DAM Qo'lyozma №33/II	Süleymaniye HAMIDIYYE 649	DAM Qo'lyozma №33/II	Süleymaniye HAMIDIYYE 649
صوفى محمد دانشمند رحمه الله تعالى خليفه سيم اند از خلفاء خواجه احمد رحمه الله و سالها بر مسند ارشاد بوده اند و خلق را بحق دعوت نموده اند حضرت ايشان ميفرموده اندكه صوفى محمد دانشمند	سليمان اتا رحمة الله خليفه سيوم خواجه احمد بوده اند و ايشان از كبار مشايخ تركند و حكمتهاي ايشان كه به بزبان تركي در معاملات درويشان گفته در تركستان معروف و مشهورست	حكيم اتا رحمه الله تعالى خليفه جهارم خواجه احمد اند و نام ايشان سليمان است و حكيم لقب از كبار مشايخ تركند و حكمتهاي ايشان كه	حكيم اتا رحمه الله از كبار مشايخ تركند و خليفه جهارم خواجه احمد اند نام ايشان سليمان است و حكيم لقب و حكمتهاي ايشان كه

Süleymaniye kutubxonasida HAMIDIYYE 649 raqami ostida saqlanib kelayotgan bu qo'lyozma nusxani Davlat adabiyot muzeyida

33/II raqami ostida saqlanayotgan nusxa matniga nisbatan katta farqlari mavjudligi sababli “Rashahot”ning nodir bo’lmagan, ammo matni to’liq nusxalaridan biri deb hisoblash mumkin.

“Rashahot” asarining Süleymaniye (Turkiya, Istanbul) kutubxonasida HEKIMOGLU 750 raqamli qo’lyozmasi. Ushbu qo’lyozma nusxa 20,5x25 sm. hajmdagi kitobdan iborat bo’lib, u jigarrang mustahkam ishlangan charm muqovaga ega. Muqovaning har ikki yuqori va pastki qismlaridagi muhrlarida muqova ustasining tamg’asi, markazda esa naqshinkor gul bezaklari bosilgan. Muqova ta’mirlangan, saqlanishi yaxshi.

Qo’lyozmaning ichki, ya’ni muqovaga tutash sahifasida kutubxona shtampi urilgan bo’lib, unda “MILLET GENEL KÜTÜBHANE- NESİ. H. Alipaşa 750” qaydi mavjud.

Shu sahifa o’rtasida aylanisiga “Turkiye Yazma Eserler Kurumu” so’zlari aks etgan. Qo’lyozmaning saqlanish raqami esa kitob ichidagi ilk sahifada belgilab qo’yilgan. U arab raqamida bo’lib, qalin qilib 750 soni yozilgan. Bu raqam yuqorisida o’rtacha kattalikda yumaloq muhr, unda *“Vaqf-i vazir Unsuriy...”* yozuvi mavjud.

Bu qo’lyozma *usmonli vazir-i a’zami Aliy pos’ho ibn marhum...* nomli shaxsning maxsus kitobat qildirib, so’ng vaqf ettirgan qo’lyozmasidir. Süleymaniye kutubxonasida *AYASOFYA 1823, HAMI-DIYYE 649* raqami ostida saqlanayotgan qo’lyozma nusxalaridagi muhrlarda ham shunday yozuvlar bor edi. Demak, ma’lum bo’lmoqdaki, *HEKIMOGLU 750* raqamli qo’lyozmasi ham ana shunday vaqf qilingan qo’lyozmalardandir. Qo’lyozmaning saqlanishi yaxshi.

Asar matni 2^b sahifadan boshlanadi. Qadimiy, nodir qo’lyozmaga xos unvon ishlangan. Qo’lyozma jami 200 varaq (400) sahifadan iborat. Ilk sahifada unvon quyisida 15 satr, qolgan sahifalarning har birida esa 20 satrdan matn joylashtirilgan. Poygir mavjud emas. Har bir sahifaning yuqorisida chap burchagida raqam qo’yilgan.

Qo’lyozma 199^a sahifada tugagan. Afsuski, kotibning ismi yozilmagan. Ammo kolofonda bu qo’lyozma qachon ko’chirilib tamomlangani qayd etilgan (119^a sahifa):

قد وفقت باتمام كتابة هذا الكتاب الموسوم بالرشحات المتفجرة من عين الحيات بعون الله و حسن توقيقه فى وقت الظهر من يوم السبت شهر ذى القعدة سنة عشر و الف

Ushbu qaydda kotib bu qo’lyozma kitobatini hijriy 1010 sana Zul-qa’da oyining Shanba kuni peshin vaqtida tugatishga muvaffaq bo’lganini yozgan.

Kalofon tagida uchta muhr mavjud. Uch muhr ham aslida bitta muhr bo'lib, kimdir so'nggi sahifaga qayta-qayta muhr urgan. Muhrdagi "*Vaqf vazir-i a'zam Aliy pos'ho ibn marhum...*" so'zinigina o'qish mumkin. Demak, bu qo'lyozma ham saroy amaldori tomonidan kitobat qildirilib, so'ng vaqf qilingan nusxadir.

Endi ushbu *HEKIMOGLU 750* qo'lyozma nusxaning matnini O'zR FA Adabiyot muzeyida saqlanayotgan 33/II qo'lyozma nusxa bilan solishtirib, uning kitobat saviyasini qiyosiy tadqiq qilib chiqaylik.

Süleymaniye *HEKIMOGLU 750* nusxasining boshlanish qismida birinchi farqni ko'ramiz. 33/II raqamli qo'lyozma nusxa esa بسم الله الرحمن الرحيم bilan boshlangan. Süleymaniye *HEKIMOGLU 750* nusxasi esa "Basmala"siz boshlangan. Shu holida bu nusxaning boshlanishi Süleymaniye *CARULLAH 1011* nusxasi boshlanishi bilan bir xil.

Süleymaniye kutubxonasi yana uch manba bor. Kutubxona elektron fihrisida bu kitoblar "Rashahot"ning qo'lyozmalari sifatida qayd etilgan. Bu manbalar *DUGUMLUBABA 294*, *DUGUMLUBABA 523-M 23* va *HACIMAHMUD EFENDI 2909* deb nomlangan. Ammo bu manbalarni tadqiq etganimizda, bu uch kitobning "Rashahot"ning qo'lyozma nusxalari emas, balki asarning Istanbul, Misr litografik nashrlari ekanligi ma'lum bo'ldi.

Xulosa

"Rashahot" asarining Turkiyaning Istanbul shahri Süleymaniye kutubxonasi qo'lyozmalar fondida saqlanib kelayotgan qo'lyozma nusxalarini qiyosiy-tekstologik jihatdan tadqiq qilish natijasida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

1. Bu qo'lyozma nusxalarda uchasi – *AYASOFYA 1823*, *CARULLAH 1011* va *CARULLAH 1012* O'zR FA Adabiyot muzeyi qo'lyozmalar fondida saqlanib kelayotgan 33/II raqamli nusxadan keyin o'zining qadimiyligi bilan ahamiyatli nusxalardir. Bu ikki qo'lyozma nusxaning o'ziga xosligi esa go'zal husnixat bilan ancha savodli kitobat qilinganidir.

2. "Rashahot" asarining barcha Süleymaniye qo'lyozma nusxalarining sahifalari to'liq tartib bilan boshdan oxirigacha raqamlanmagan, lekin sahifalardagi poygirlik navbatdagi sahifalardan to'liq o'rin olgan. Shunga ko'ra, mazkur qo'lyozma nusxalarining asar matni to'liqligi ayon bo'ladi.

3. "Rashahot" asarining Süleymaniye qo'lyozmalar fondidagi *AYASOFYA 1823*-raqami ostida saqlanib kelayotgan qo'lyozma

nusxasi va O‘zR FA Adabiyot muzeyidagi 33/II raqamli qo‘lyozma nusxalari matnini qiyosiy-tekstologik tadqiq qilish shuni ko‘rsatadiki, har ikkala nusxa matni asosan ayrim kichik farqlar e‘tiborga olinmaganda bir-birlariga monand, sarlavhalar, kishi nomlari va har bir “rashha” (ter, tomchi) so‘zining aksariyati aynan, asosiy matndan ajratilgan holda surx siyoh bilan chiroylik qilib ko‘chirilgan. Qur’oni karimdan olingan iqtibos va duolar matnlarining zer-u zabarlari, ya’ni harakatlari qo‘yilgan. Ular aniq o‘qiladi. Lekin Süleymaniye nusxasining tushunarsiz jumalari ham yo‘q emas.

4. O‘z navbatida Süleymaniye nusxalari O‘zRFA Adabiyot muzeyi nusxasida ayrim o‘rinlarda yo‘l qo‘yilgan kam-ko‘stlarni bartaraf qilishda asosiy ishonchli manba sifatida xizmat qilishi tabiiydir. Bu nusxa 33/II nusxada o‘qilishi qiyin bo‘lgan ayrim jumalarning (masalan, “Maqola qismi”da ko‘p qo‘l tekkani boisidan xira tortib o‘chayozgan o‘rinlarni) tiklanishida qo‘l keladi.

Süleymaniye qo‘lyozma nusxalarining Toshkent qo‘lyozma fondlarida mavjud bo‘lgan qo‘lyozma nusxalari bilan solishtirish jarayonida shunday xulosaga kelish mumkin: mazkur nusxalar hozircha bizga noma’lum bo‘lgan boshqa bir mo‘tabar qo‘lyozma nusxalardan ko‘chirilgan bo‘lishi kerak. Chunki mazkur nusxalardagi tafovutlar va bir-birini to‘ldiradigan joylarning uchrab turishi, shuningdek, Süleymaniye nusxalarida mavjud ayrim nodir hoshiya qaydlarining ilmiy ahamiyati katta.

“Rashahot”ning Süleymaniye fondi nusxalari yordamchi nusxalar sifatida asarning tayanch nusxasi bo‘la oladigan – O‘zR FA Adabiyot muzeyi 33/II raqami ostida saqlanayotgan nodir nusxasi, ya’ni muallif dastxati nusxasi va O‘zRFAShI 10147-raqamli qo‘lyozmasiga kelgusida “Rashahot”ning mukammal bo‘lgan yangi ilmiy-tanqidiy yoki yig‘ma-qiyosiy matnini tayyorlashimizda asqotishi aniqligi shunday qat’iy xulosaga borishimizga asos bo‘la oladi.

Adabiyotlar

- Акимущкин, О.Ф. 1996. “Байсунгур-мирза: меценат, политик, воин”. *Амир Тимур и его место в мировой истории: международная конференция*, 99–100. Тошкент.
- Муродов, А. 1971. *Ўрта Осиё хаттотлик санъати тарихидан*. Тошкент: Фан.
- Сирождидинов, Ш., Умарова, С. 2015. *Ўзбек матншунослиги қирралари*. Тошкент: Академнашр.
- Умурзоқов, Б. 2018. “Рашаҳот” асарининг нодир қўлёзма нусхаси”. *Убайдулла Каримов номидаги XV илмий-амалий конференцияси материаллари*, 41–44. Тошкент.
- Tosun, Necdet. 2012. *BAHA'EDDIN NAKSBEND. Hayati-Gorisleri-Tarikati*. Is-

tanbul: İnsan yayınları.

Рашахот. Қўлёзма. ЎзР ФА Алишер Навоий номидаги Давлат Адабиёт музейи фонди. Р. №33/II.

Ғанихўжаев, Ф. 1999. "Топилмалар". *Атоқли шоир, тарихнавис, таржимон (Огаҳий ҳақида мақолалар)*. Тошкент: А.Қодирий номидаги халқ мероси.

Шодмонов, Н. 2009. *"Шоҳиду-л-иқбол" – адабий манба*. Тошкент: ФАН.

رشحات عين الحيات تأليف: مولانا فخر الدين علي صفى بن حسين الواعظ الكاشفى،
6352 بامقدمه و تصحيحات و حواشى و تعليقات دكتور على اصغر معينيان ، جلد اول و جلد دوم
تهران / 1977 ، مجموعه متون قديم و احوال دانشمندان و عارفان

Bahriddin Umurzokov

(Tashkent, Uzbekistan)

bahrumr_nur@mail.ru

"Rashahot ayn al-hayat" in the Turkish Manuscript Collections Scientific Description and Textological Study of Copies

Abstract

'Rashakhot Ain al-Hayat' (Drops of the Source of Life), written by Fakhruddin Ali Safi ibn Husayn Vaz Kashifi Hiravi (1463-1533), a mature manakibnavis and tazkiranavis scholar who lived in the 16th century and left a rich scientific heritage. This article is a study of a rare manuscript of this work.

"Where is the oldest and most accurate book of the work "Rashakhot" kept?" "Why is there such a huge difference between a critical text of a work and a manuscript of a newly discovered author?" "How important and necessary is it to draft a new critical text or a comparative text of this work?" "Why are there differences in the texts of a work copied in different countries?" This article addresses these issues. The article also discusses rare copies of "Rashakhot" in the fund of Stanbul (Turkey), their number, descriptions and comparative textological study of them with Tashkent copies by examples.

Key words: *"Rashakhot ain al-Hayat", manokib, Suleymani copies of "Rashakhot", description, Tashkent copy - copy of the author's signature, comparative textological study of the text "Rashakhot".*

About the author: *Bahriddin Umurzokov* – Doctor of Philosophy in Philology, Tashkent State University of Oriental Studies.

Recommended citation: Umurzokov, Bahriddin. 2020. “Rashahot ayn al-hayat” in the Turkish Manuscript Collections Scientific Description and Textological Study of Copies”. *Oltin bitiglar* 4: 98—121.

References

- Akimushkin, O.F. 1996. “Baysungur-mirza: metsenat, politik, voin”. *Amir Timur i yego mesto v mirovoy istorii: mejdunarodnaya konferensiya*, 99–100. Toshkent.
- Murodov, A. 1971. *O’rta Osiyo xattotlik san’ati tarixidan*. Toshkent: Fan.
- Sirojiddinov, Sh., Umarova, S. 2015. *O’zbek matnshunosligi qirralari*. Toshkent: Akademnashr.
- Umurzoqov, B. 2018. “Rashahot” asarining nodir qo’lyozma nusxasi”. *Ubaydulla Karimov nomidagi XV ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari*, 41– 44. Toshkent.
- Tosun, Necdet. 2012. *BAHAEDDIN NAKSBEND. Hayati-Gorisleri-Tarikati*. Istanbul: İnsan yayınları.
- Rashahot. Qo’lyozma. O’zR FA Alisher Navoiy nomidagi Davlat Adabiyot muzeyi fondi. R. №33/II.
- G’anixo’jaev, F. 1999. “Topilmalar”. *Atoqli shoir, tarixnavis, tarjimon (Ogahiy haqida maqolalar)*. Toshkent: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi.
- Shodmonov, N. 2009. *“Shohidu-l-iqbol” – adabiy manba*. Toshkent: FAN.
- رشحات عين الحيات تأليف: مولانا فخر الدين علي صفى بن حسين الواعظ الكاشفى، 6352 بامقدمه و تصحيحات و حواشى و تعليقات دكتور على اصغر معينيان ، جلد اول و جلد دوم تهران / 1977 ، مجموعه متون قديم و احوال دانشمندان و عارفان